
Poder eclesiàstic: Església i espiritualitat

Joan Bada Elias*

Barcelona Quaderns d'Història, 9 (2005)

El període històric al qual ens emmarquem dins d'aquest curs va del final del segle XV al final del segle XVIII. Deixeu-me dir d'entrada que, des de la perspectiva de la història de l'Església, tot i que la situació pugui semblar la mateixa a l'inici i al final del període, el rerefons ideològic o la base doctrinal és diferent. La postura dels reis de la Casa d'Àustria –des del rei emperador Carles V fins a Carles II o si es vol fins al rei arxiduc Carles III– té molt a veure amb el règim de cristiandat propi del temps medieval, mentre que la postura dels Borbó –de Felip V a Carles IV– està molt marcada pel gal·licanisme francès, l'expressió sens dubte més genuïna de l'anomenada “Església d'Estat”. En els primers podem dir que es dona un cert predomini de l'Església o de la religió catòlica sobre la monarquia, mentre que en els segons és la monarquia la que s'imposa sobre l'Església o sobre la religió catòlica. Entremig i ajudant a passar d'un context a l'altre no es pot oblidar ni l'assumpció del luteranisme com a Església d'Estat per part de les monarquies de Suècia i Dinamarca (1527), ni l'Acta de supremacia d'Enric VIII d'Anglaterra (1534) reblada de forma definitiva per Isabel I, ni els acords de la pau d'Augsburg (1555), que establien el principi de *cuius regio huius religio*. Aquests foren els punts de referència perquè les monarquies catòliques europees volguessin convertir en esglésies nacionals l'Església catòlica del propi país. La Declaració del clergat gal·licà (1682) i la del Parlament de París (1732) en són una clara expressió, sobretot aquesta darrera, que sotmetia l'actuació dels clergues al poder reial, fins i tot en l'ús de la seva funció sacerdotal.

Una altra precisió. Què entenc per poder en aquest context? El *Diccionari de la llengua catalana* dona com a definició de poder en la segona accepció: «domini legal o efectiu que hom té sobre algú o sobre alguna cosa».¹ El domini legal sobre les persones que configuraven la societat de la ciutat de Barcelona procedia

* Universitat de Barcelona.

1. *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993, 3a edició, pàg. 1531.

de la seva pertinença a l'Església catòlica, de la qual formaven part pel baptisme; l'efectivitat o no d'aquest domini legal donaria entrada a l'heterodòxia pràctica, no simplement a la doctrinal. També cal afirmar que aquesta efectivitat depenia en bona part de l'entrellaçament que presentaven la vida social i la vida religiosa; potser aquest terme hauria estat més feliç que no pas el d'espiritualitat, que en el llenguatge comú sol tenir un altre sentit, més intimista.

Persones i entitats eclesiàstiques amb poder “legal”

Quan es parla de l'Església catòlica cal anar sempre alerta a no transposar la unitat doctrinal a la unitat administrativa, ni del tot a la disciplinar, ni molt menys a la unitat econòmica. Moltes de les institucions eclesiàstiques tenen autonomia en alguns d'aquests aspectes; recordem per exemple l'exempció dels membres dels instituts religiosos, dels canonges en certs aspectes, del personal adscrit a la Inquisició. A més a més moltes vegades les diverses institucions, unipersonals o col·legials, estigueren enfrontades. Els casos més típics pel que fa a Barcelona, però extrapolables en bona part a la majoria dels altres bisbats, serien l'enfrontament entre el bisbe i els canonges, entre el bisbe i el clergat parroquial de la ciutat, entre el bisbe i els canonges amb els membres del tribunal de la Inquisició, i entre el clergat regular i el secular. Per això cal veure quina parcel·la de poder tenia cadascuna de les institucions i analitzar-ne posteriorment les relacions.

El bisbe

Tots sabem que en l'estructura de l'Església catòlica el bisbe és el cap de la diòcesi o el bisbat i la seva màxima autoritat; però cal tenir present que aquesta autoritat només va ser absoluta en pocs períodes de l'Església primitiva. El Concili de Nicea (325) presenta una divisió territorial eclesiàstica formada en la base pels bisbats o les diòcesis, presidides pel bisbe, agrupades en províncies, seguint l'esquema de l'administració romana de l'època de l'Imperi, presidides pel metropolità, que ben entrat el segle VI s'anomenaria arquebisbe, i que més tard van tenir a cada país la figura del primat, normalment vinculat a una seu que hagués tingut origen apostòlic o la màxima antiguitat, o també altres vegades escollida pel seu pes polític, situat en el vèrtex de l'estructura piramidal.²

2. En el cas hispànic aquesta primacia ha estat molt controvertida. Se la discutiren en principi Braga, Tarragona i Toledo. En independitzar-se Portugal la qüestió es plantejà entre Tarragona, primat de les Espanyes, fent al·lusió al temps dels romans, i Toledo, primat d'Espanya, en al·lusió a l'època visigòtica per la importància que tingueren els seus concilis, que tenien part de concili i part d'assemblea de notables. Fins a la creació de les conferències episcopals dels estats, en aplicació del Concili Vaticà II, Toledo tingué reconeguda aquesta primacia, que tot i no traduir-se en una autoritat immediata sobre les altres seus, li concedia la interlocució amb la monarquia i també, de vegades, amb el papat. Vegeu Josep M. MARQUÈS (ed.), *Concilis Provincials Tarraconenses*, Barcelona, Proa (*Clàssics del Cristianisme*), vol. 50 bis), 1994.

Així com en el món de l'Imperi Oriental les seus d'Alexandria, Antioquia, Jerusalem i una mica més tard Constantinoble reberen el títol de patriarcats, en el món de l'Imperi Occidental això només succeí amb la seu de Roma; a més, a Orient l'estructura patriarcal es va desenvolupar, cosa que no va passar en l'Església Occidental.

Barcelona, situada geogràficament en la Tarraconense romana, esdevingué des dels seus inicis diòcesi federada a la de Tarragona i tingué com a metropolità el seu arquebisbe. Si la paraula i el concepte de metropolità feien referència primordialment a una federació de les seus episcopals, el concepte d'arquebisbe comportava una dimensió més vertical; l'arquebisbe, amb autoritat del papa, simbolitzada pel pal·li, esdevenia el superior dels bisbes. Això vol dir, per tant, que l'autoritat episcopal del bisbe de Barcelona quedava supeditada a la de Tarragona i tenia per sobre tant en l'orde administratiu com en l'orde judicial una autoritat a la qual podia apel·lar.

Una de les maneres de demostrar aquesta subjecció era l'obligació dels bisbes sufraganis d'assistir als concilis provincials, quan aquests eren convocats pel metropolità o pel bisbe més ancià de la província, si aquell estava impedit; normalment la celebració es feia a la capital de la província.⁵

En l'aspecte beneficial, la seu barcelonina estava taxada en 750 lliures; això en feia una de les seus més pobres de Catalunya, i aquesta pobresa encara destacava més per comparació amb les diòcesis peninsulars. Els cabals de la mitra, a més dels senyorijs de Vila-rodona del Montmell, de Sant Pere de Ribes i de La Granada, tots dins els límits diocesans, constaven també del senyoriu feudal d'Andratx, Morretx, Calma i Puigpunyent, situats a Mallorca,⁴ i tenien una sèrie de petites propietats fruit de fundacions i donatius.⁵ Tot plegat, amb diverses oscil·lacions, donava un rendiment d'unes 1.500 lliures triennals, la qual cosa havia portat els bisbes a arrendar, en moments de destret, les escriptories episcopals, encara que no de manera absoluta, ja que sempre s'havien reservat el dret de rescindir el contracte en cas d'incompliment de les obligacions. Sort n'hi havia del dret dels còps,⁶ que a mitjan segle XVII representava la major part de la dotació de la mitra barcelonina. Sobre les facècies d'aquest impost i la participació eclesiàstica es poden resseguir les *Rúbriques de Bruniquer*.⁷

Malgrat aquesta migradesa de recursos, el bisbe Jaume Cassador (1546-1561), en traslladar el virrei la seva residència al carrer Ample, pogué reconstruir el palau episcopal; poc abans de morir, deixà de viure al monestir de Jonqueres, on

3. J. RAVENTÓS, «Concilis Provincials Tarraconenses. Revisió de la cronologia», dins *25 anys de servei episcopal. Miscel·lània Dr. Ramon Torrella Cascante*, Tarragona, Arquebisbat de Tarragona, 1993, pàg. 179-191.
4. Quan, al començament del segle XIX, el bisbe Schar hagué de deixar la ciutat i el bisbat, ocupat en bona part pels francesos, pogué viure gràcies a aquestes rendes. Vegeu J. BADA, *L'Església de Barcelona en la crisi de l'antic règim (1808-1833)*, Barcelona, Facultat de Teologia de la Universitat de Barcelona i Editorial Herder, 1986, pàg. 54 i seg.
5. J. BADA, *La situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*, Barcelona, Editorial Balmes i Facultat de Teologia de la Universitat de Barcelona, 1970, pàg. 63-64.
6. Impost, exclusivament de Barcelona, cobrat sobre blats, grans i farines que entraven a la ciutat i que havia quedat establert en el segle XII.
7. *Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Règimen de la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, Impremta d'Henrich, 1916, vol. V, cap. LXXXII, pàg. 105-136.

havia residit fins aleshores, i ocupà la que seria la residència definitiva del bisbe de Barcelona. Jaume Cassador tingué dos bisbes “de gràcia”, el franciscà Joan Jubí i el prevere barceloní Antoni Codina; aquesta figura, criticada a Trento, deixà pràcticament d’existir fins al segle XIX, i en el cas barceloní fins al segle XX.

El capítol

Una altra de les institucions eclesiàstiques amb poder era el capítol dels canonges de la seu barcelonina. Corresponia als canonges elegir els vicaris capitulars –*in temporalibus* i *in spiritualibus*– en el període vacant de la seu; això els feia participants en el poder episcopal. A més a més, almenys una de les parròquies de la ciutat –Santa Maria del Mar– corresponia a l’ardiaconat de Mar, una de les prebendes canòniques, que la regia mitjançant el vicari perpetu.

Componien el capítol onze dignitats i vint-i-quatre canonges que, ajudats de quaranta beneficiats, configuraven el clergat dedicat al culte catedralici.⁸ El capítol tenia el patronat sobre divuit parròquies del bisbat i exercia jurisdicció senyorial sobre alguns pobles, com Sitges. Conjuntament amb el bisbe i els consellers municipals, s’encarregava de l’administració de l’Hospital de la Santa Creu, i una de les entitats filials de la catedral era la Pia Almoïna, que alimentava quotidianament amb les seves rendes als anomenats “pobres de mandat”.

Més endavant, quan parlem de les relacions entre el poder civil i el poder religiós, veurem alguns dels aspectes del “poder efectiu” que exercia el capítol de la seu barcelonina.

Els rectors

No és fer cap descobriment dir que la parròquia és una de les estructures més antigues de l’Església catòlica, que tingué en les “esglésies titulars” romanes la primera plasmació. El cristianisme, en superar el món urbà, esdevingué una estructura estable que arribà a identificar l’onomàstica de molts pobles.

Quan van aparèixer els ordes mendicants i, a diferència dels monjos, es van ubicar en els nuclis urbans, es plantejà un cert enfrontament sobretot pel que feia a la pràctica sacramental –baptisme, matrimoni, compliment pasqual– i als enterraments i sufragis posteriors. El Concili de Viena del Delfinat (1311-1312) intentà resoldre el problema, sobretot pel que comportava de qüestions crematístiques, però no ho va aconseguir.

Al final del segle XV i començament del segle XVI la demografia presentava un creixement i això hauria d’haver repercutit en l’esquema parroquial de les ciutats. El Concili de Trento fou sensible al tema i optà per la promoció de noves parròquies tant en el món rural com en el món urbà. Sobretot fa referència a aquest darrer el capítol XIII del Decret de reforma de la sessió XXIV –11 de novembre de 1563–, que estableix que en les conglomeracions urbanes els bisbes no han de dubtar a dividir el territori en parròquies més petites i assignar-les els béns necessaris –el benefici– i un rector; la raó era que si eren més petites el rec-

8. Cinc de les dignitats eren també canonges donada la migradesa de les rendes.

tor “podria conèixer” els fidels.⁹ Preveient les possibles dificultats i oposicions, el Concili instaurà la figura del coadjutor a fi de poder cobrir les necessitats sacramentals dels fidels.

A Barcelona s'optà per la segona fórmula, molt possiblement perquè les parròquies grans estaven vinculades als ardiaconats de la catedral i els canonges no estaven disposats a perdre aquests títols, per això la ciutat de Barcelona començà i acabà l'Edat Moderna amb les set parròquies heretades del temps medieval: Santa Maria del Mar, Sants Just i Pastor, Sant Cugat del Rec, Santa Maria del Pi, Sant Pere de les Puel·les, Sant Jaume i Sant Miquel; únicament la creació del barri de la Barceloneta comportà la fundació d'una sufragània de Santa Maria del Mar posada sota l'advocació de Sant Miquel del Port. També cal tenir present que en constituir-se un ordinari per a l'atenció pastoral a l'exèrcit reial s'establí una parròquia castrense dedicada a la Immaculada.¹⁰

En acabar el període modern la situació demogràfica parroquial era clarament contrària a tota racionalitat. Segons Carreras Candi, en el cens parroquial barceloní de l'any 1787 el 70,95% de la població –es calcula que hi havia un total de 92.585 persones– estava enquadrada en les parròquies de Santa Maria del Mar i Santa Maria del Pi, un 21,13% ho estaven en les parròquies de Sant Pere de les Puel·les i dels Sants Just i Pastor, i el 7,91% restant quedava distribuït entre les altres tres parròquies –Sant Miquel, la més petita de totes, Sant Jaume i Sant Cugat del Rec, la que més vegades ha canviat de lloc.¹¹ Fins l'any 1991, l'església parroquial dels Sants Just i Pastor tenia, en la seva capella de Sant Fèlix, el privilegi del “testament sacramental” atorgat per Pere III per a tots els veïns de la ciutat de Barcelona.¹² L'abadessa del monestir benedictí de Sant Pere de les Puel·les exercia jurisdicció ordinària sobre la parròquia que havia estat posada sota aquesta advocació i els sacerdots regents, seguint el costum monàstic, eren denominats hebdomadaris, és a dir, setmaners.¹³

A partir de la reforma tridentina corresponia als rectors portar els llibres sacramentals –baptisme, matrimoni, òbits– i el llibre sobre l'estat de les ànimes, en el qual figurava sobretot el compliment pasqual –confessió i comunió–; per això s'havia de fer obligatòriament a la pròpia parròquia i, atès que la certificació d'haver-lo acomplert era necessària per ser enterrat en terra sagrada en cas de mort repentina, aquest registre esdevenia un instrument de poder.

Alguns historiadors de la parròquia consideren que el “salpàs”, que es feia tant a les zones rurals com a les urbanes, era també un instrument de control sobre els parroquians i també de poder del rector sobre els seus feligresos.

9. *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Basilea, Herder, MCMLXII, pàg. 743-744.

10. Cal tenir present que, malgrat que la declaració del dogma de la Immaculada és de l'any 1854, la Corona espanyola havia obtingut de Roma la celebració d'aquesta festa litúrgica.

11. F. CARRERAS CANDI, *Geografia de Catalunya. La Ciutat de Barcelona*, Barcelona s. a., pàg. 927. La primera reorganització es féu durant el trienni liberal (1822) i fou suprimida per la restauració (1824). L'exclaustració i la desamortització corresponent forçaren una nova estructura parroquial (1835-1836). Sobre aquestes dues qüestions vegeu V. COLLEFORNS, *Les parròquies barcelonines en el segle XIX*, Barcelona, Eugeni Subirana, vol. I (*Època constitucionalista 1820-1824*), 1936.

12. Els veïns de la ciutat de Girona també tenien aquest privilegi.

13. A. A. PI Y ARIMON, *Barcelona antiga y moderna*, Barcelona, Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, 1854, tom I, pàg. 436-499.

Aquest pes de la parròquia augmentà durant el segle XVIII per la política regalista, que les preferia a les esglésies conventuals. Eren una corretja de transmissió del reformisme, ja que fins i tot en algunes cèdules reials s'obligava a llegir "*intra missam*", és a dir, abans de l'ofertori, algunes disposicions que afectaven temes d'ordre purament civil, com podien ser la potenciació de nous cultius, les mesures a prendre enfront de la pesta i altres.

Fins aquí hem parlat de l'anomenat "poder legal" dels rectors, determinat pel dret canònic general i pel dret canònic específic, com eren les sinodals, és a dir, les decisions preses en el sínode que després de Trento solia ser anual i que tenien valor a tot el bisbat. Les parròquies tenien també un "poder efectiu" més variable perquè depenia del nombre de preveres i de clergues que hi estiguessin adscrits. Un nombre més gran de preveres es traduïa en un nombre més gran de misses, per tant, en l'acceptació de més sufragis, més enllà dels determinats en el moment de les exèquies que corresponien al rector de la parròquia del difunt; un nombre més gran de preveres i de clergues¹⁴ –és a dir, de beneficiats– permetia més solemnitat exterior en les celebracions, per exemple en les processons. És difícil poder determinar el nombre de membres del clergat de les parròquies urbanes, però en el segle XVI sabem que Santa Maria del Pi tenia vint-i-quatre beneficiats i vint capellanies; Santa Maria del Mar, setanta-quatre beneficiats i quinze capellanies, i Sants Just i Pastor, vint beneficiats i nou capellanies. La plantilla d'eclesiàstics que tenia lloc segur al bisbat de Barcelona en el segle XVII era aproximadament de nou-centes a mil persones, de les quals 550 corresponien a la capital diocesana, és a dir, un 55% del total del clergat.¹⁵ Al final del segle XVIII un 34% del clergat del bisbat vivia a la ciutat. En xifres absolutes i confirmades, això representava 378 preveres i vint clergues, que a més no obtenien cap benefici eclesiàstic i vivien en cases particulars com a "pedagogs" o mestres. En el darrer quinquenni del segle (1795-1799) es tonsuraren 71 clergues, 127 accediren al sotsdiaconat, 97 arribaren fins al diaconat i 134 s'ordenaren de preveres.¹⁶

Si abans he fet referència a la diversitat d'administracions a l'interior del que hem anomenat "poder eclesiàstic", ara vull fer esment de com aquesta diversitat de vegades es convertia fins i tot en enfrontament, cosa que fa difícil parlar de "poder eclesiàstic" com d'una categoria única. Es tracta del conflicte entre els rectors de la ciutat i els canonges de la catedral barcelonina referent al dret acumulatiu en l'administració dels sacraments, que els segons reivindicaven per a la catedral; és a dir, es tractava que tots els feligresos de la ciutat poguessin escollir, a l'hora de participar o rebre els sacraments –sobretot el compliment pasqual–, entre la pròpia parròquia i la catedral. La controvèrsia nasqué a partir de l'aplicació de la reforma tridentina, que enfortia la postura dels rectors, i durà

14. Cal tenir present que no és el mateix clergue que prevere: eren clergues els simples tonsurats. En moments determinats de l'Edat Moderna hi havia molts clergues –de tonsurats a diaques– però, en canvi, els bisbes tenien feina per poder nomenar vicaris coadjutors a les parròquies.

15. Aquest nombre és proporcional al lloc d'origen dels clergues del bisbat. Del 1635 al 1717, dels 2.667 tonsurats, 1.755 (65,8%) eren originaris de la capital, dels quals un 28,1% accedí al sotsdiaconat, un 25,6%, al diaconat, i un 23,3%, al presbiterat. Vegeu J. BADA, «L'origen dels clergues barcelonins en el segle XVII (1635-1717). Aproximació estadística», dins *Homenatge al Doctor Sebastià Garcia Martínez*, València, Generalitat Valenciana, 1988, vol. II, pàg. 201-213.

16. Vegeu BADA, *L'Església de Barcelona...*, pàg.130.

fins l'any 1820. El darrer intent s'havia fet l'any 1792, en crear un col·legi arbitral que l'any 1797 –en ple regalisme borbònic–, donà la sentència, ratificada per la Reial Cambra, però que atesa la situació política no pogué aplicar-se.¹⁷

Els obrers

El poder eclesiàstic era participat pel laicat sota la figura genèrica dels obrers, que eren elegits pels caps de casa i que portaven l'administració de la parròquia, de manera que els decrets de visita pastoral, quan donaven disposicions sobre la fàbrica del temple o sobre altres punts d'ordre administratiu, sempre s'adreçaven als obrers i no pas als rectors, als quals anaven dirigits els decrets referents a la pràctica pastoral. Un informe del fiscal eclesiàstic del bisbat de Barcelona reconeixia, al final del segle XVIII, que els obrers tenien dret al fur eclesiàstic.¹⁸ Francesc Curet ho interpreta dient que l'«existència secular d'aquesta institució ve a significar que el temple era propietat del poble i que a ell corresponia tenir cura de la seva conservació, deixant a la potestat eclesiàstica la seva administració espiritual»,¹⁹ i Joaquim M. Puigvert no ha dubtat a escriure que les obreries eren «un dels canals de sociabilitat més notables i significatius del món rural i urbà europeu de l'Antic Règim a cavall dels municipis i de les parròquies».²⁰ Si bé el mínim d'obrers eren dos per parròquia a la ciutat, la parròquia de Santa Maria del Pi, ja des del segle XV, en tenia cinc, i el mateix concedí el papa Gregori XIII a Santa Maria del Mar el 20 d'abril de 1573. Aquests obrers eren elegits entre els caps de casa. A Santa Maria del Mar es desenvolupà una estructura vertical que partia del consell general, del qual en sortia la “vintisiquena”, i d'aquesta els cinc obrers, un dels quals havia de ser cavaller i un altre almenys ciutadà honrat.²¹ Tenien més poder i, per això, eren moltes vegades font de conflictes entre els rectors i els administradors, ja que difícilment es podien separar els aspectes administratius dels aspectes pastorals de l'activitat parroquial.

El tribunal de la Inquisició de Barcelona

Parlant de poder eclesiàstic no es pot deixar de banda la Inquisició, sobretot en les ciutats on residia un dels seus tribunals, com era el cas de Barcelona.²²

17. BADA, *L'Església de Barcelona...*, pàg. 138. Vegeu el resum de la sentència del col·legi arbitral que admetia, amb unes mínimes reserves, el dret catedralici.

18. BADA, *L'Església de Barcelona...*, pàg. 337.

19. F. CURET, *Visions barcelonines 1760-1860. La vida religiosa*, Barcelona, 1955, pàg. 61.

20. J. M. PUIGVERT, *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XVIII)*, Vic, Eumo, 2001, pàg. 111.

21. J. AMELANG, «Distribució social i formes de vida», dins Jaume SOBREQÜÉS (ed.), *Història de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, 1992, vol. 4, pàg. 165-211.

22. Lògicament a totes les obres generals sobre la Inquisició es poden trobar referències genèriques, que afecten tots els tribunals, i també específiques sobre el tribunal de Barcelona. Malgrat això, dono només la bibliografia específica sobre el tribunal de Barcelona, que tenia competència sobre el Principat llevat del bisbat de Lleida, que en alguns moments depenia del tribunal de Saragossa, i el bisbat de Tortosa, que depenia de València. E. FORT, *Catalunya i la Inquisició*, Barcelona, Aedos, 1973; J. BLÁZQUEZ, *La Inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona 1487-1820*, Toledo, Arcano, 1990; J. BADA, *La Inquisició a Catalunya (segles XIII-XIX)*, Barcelona, Barcanova, 1992.

Concedida la Inquisició moderna als reis de Castella i Aragó, Isabel i Ferran, per la butlla *Exigit sinceræ devotionis* del papa Sixt IV, en data 1 de novembre de 1478, Ferran volgué substituir l'antiga Inquisició medieval que encara subsistia a la Corona d'Aragó, tot i que la seva activitat era gairebé nul·la, per la nova Inquisició. A més a més el Consell de Cent barceloní havia obtingut del papa Pius II la prerrogativa que els inquisidors del Principat fossin sempre catalans; la petició volia garantir una certa protecció sobre la nombrosa colònia jueva de la ciutat (1461).

Els passos per a la implantació d'aquesta nova Inquisició foren els següents. La primera decisió fou que Tomás de Torquemada, que ja era inquisidor general de Castella, fos nomenat també a l'Aragó, deixant fora els de la vella Inquisició (1483). La guerra dels Remences no era pas la millor època per imposar el nou tribunal i el nou inquisidor, ja que aquestes imposicions obrien un nou front d'enfrontament que preanunciava l'actitud del Consell de Cent, que feia avinent al monarca «que en cas d'aplicar-se caldria tancar la Llotja, perquè esdevindria innecessària».²³ Acabada la guerra Ferran tornà a insistir perquè el Consell de Cent, que havia assumit la resistència i havia apel·lat fins i tot al papa, acceptés la presència dels inquisidors; el Consell presentà memorials una i altra vegada, però el 5 de juliol de 1487 van entrar a la ciutat els inquisidors Alfonso de Espina, prior del convent de Santo Domingo de Huete (Conca), i Sancho Martín, i el 14 de desembre va tenir lloc el primer acte públic –21 homes i 29 dones penitenciats–, que va merèixer una crònica en el *Dietari* que acaba dient que «en la dita processó no anaren los honorables consellers pero foren en lo cor de la seu e aixiren ab la creu e professo de la seu fins al portal de la sglesia de la seu».²⁴ Era una forma de protesta, ja que fins que el bisbe d'Urgell –Pere de Cardona– no redactà una fórmula de jurament que semblà acceptable, segons el qual es comprometien a auxiliar el tribunal en la seva tasca, el Consell i els diputats del General es van negar a prestar-lo. A partir d'aquest moment la ciutat optà per anar posant traves a l'omnipotència del tribunal en els aspectes en què podia fer-ho amb menys risc, com ara les exempcions dels impostos de la ciutat o bé les qüestions de protocol.

També va seguir aquesta via el capítol catedralici, veí de la seu del tribunal. Els membres d'aquest havien fet enrunar, el 27 de desembre de 1562, la paret que tapiava el pas entre el cor de la catedral i el palau reial, que el tribunal havia ocupat, i els canonges ordenaren refer-la i prengueren mesures contra els seus executors; uns i altres apel·laren al rei Felip II, que donà la raó als canonges, i el tribunal excomunicà els encarregats de prendre les mesures per refer la paret, els diputats Francesc de Calders i Miquel Joan d'Olzinelles. Els diputats decidiren nomenar una junta de teòlegs per veure quines mesures es podien prendre i a la vista del dictamen, en el qual es declarava que no hi havia raó per a l'excomunió però que aconsellava no prendre mesures contra el tribunal per raó del possible escàndol, decidiren acudir altra vegada al rei, que estava celebrant corts a Montsó i que definitivament sentencià a favor dels canonges, de manera que la paret continuà al seu lloc (23 d'agost de 1564).²⁵ A partir d'aquell moment els ca-

23. BADA, *La Inquisició a Catalunya...*, pàg. 51.

24. *Dietari del Antich Consell Barceloní*, Barcelona, 1894, vol. III (1478-1533), pàg. 66-67.

25. Sobre tot l'incident i les fonts, vegeu BADA, *La situació religiosa...*, pàg. 243-244.

nonges, com també feien els consellers i els diputats, feren la vida impossible als membres del tribunal en les qüestions de protocol i, quan era possible, en matèria de l'exempció d'impostos de què volien gaudir.

En el segle XVII aparegué novament la confrontació. Quan es reparà el palau inquisitorial, en acabar la Guerra dels Segadors (1656), els canonges obtingueren la supressió de totes les connexions amb la fàbrica catedralícia. Un nou conflicte més seriós, que involucrà el bisbe i els canonges, esclatà en proclamar-se a Barcelona la butlla d'Innocenci X (20 de setembre de 1655), que condemnava les cinc proposicions clau del jansenisme, que havia arribat per dues vies: la papal, a través del nunci, i la inquisitorial. El bisbe, Ramon de Sentmenat, i els canonges es negaren a admetre que fos la Inquisició la que la proclamés; una ordre del rei els obligà a acceptar l'autoritat de la Inquisició i quatre anys més tard aquesta feu pública la butlla papal (1657). Cap al final del mateix segle els inquisidors es van queixar a la Suprema del comportament del bisbe Ramon Ignasi de Salazar, a qui acusaven d'interferir en les seves actuacions sobretot pel que feia a la proclamació d'edictes doctrinals (1690), i també s'enfrontaren amb el seu successor, el madrileny Miguel de Alba, que volia reafirmar les competències enfront del tribunal.

La ciutat també volgué obtenir un estatut especial i, a través de les Corts, en diverses ocasions féu arribar al rei les peticions que l'inquisidor general tingués un delegat permanent a Barcelona per resoldre i sentenciar en les causes econòmiques que estiguessin per sota de les cinc-centes lliures, i que el nombre de familiars a la ciutat fos d'un màxim de quaranta (1626).

Durant el segle XVIII no hi va haver cap conflicte i el tribunal entrà en un període de decadència per causa dels nous corrents de pensament, la seva pròpia "borbonització", les carències econòmiques –estava entre els tribunals deficitaris i per les entrades ocupava el lloc tretzè sobre quinze– i la manca de personal. La gent es mirava més tranquil·lament el tribunal.

Entitats amb poder eclesiàstic "efectiu"

Els instituts religiosos

A l'inici del segle XVI la ciutat de Barcelona tenia vint-i-tres esglésies conventuals amb incidència diversa sobre els habitants. Les deu esglésies d'instituts femenins, tots obligats a la clausura, tenien l'església oberta al culte públic i els fidels podien també prendre part en les seves celebracions litúrgiques o de devoció popular.

Dues de les repercussions immediates de la reforma tridentina foren, d'una banda, la fragmentació definitiva d'alguns ordes mendicants entre calçats i descalços, cadascun amb les pròpies autoritats, i de l'altra, la fundació de nous instituts religiosos de clergues regulars, que a més a més dels tres vots en solien emetre un quart que assumia alguna tasca concreta: atenció als malalts fins i tot en cas de pesta, ensenyament d'infants pobres, etc. Lògicament tots volgueren expansionar-se, i per això hem de fer referència al seu creixement a la ciutat de Barcelona com una de les forces més notables a l'hora de parlar de "poder" no legal sinó "efectiu", poder que exercien a través de les confraries dedicades a de-

vocions pròpies, a través de la predicació festiva, i, en molt casos, com ara els franciscans, els jesuïtes i els caputxins, a través de les missions i la predicació quaresmal. Aquesta l'exercien gairebé en exclusiva i no sempre a petició dels rectors, sinó que eren els municipis els peticionaris, els que firmaven fins i tot els compromisos i es feien responsables de la part econòmica.

Durant el segle XVI hi va haver divuit comunitats noves masculines i set de femenines; en el segle XVII, dotze de masculines i cinc de femenines, i finalment, en el segle XVIII, quatre instituts nous de barons i un de femení. En total, doncs, hi va arribar a haver 73 cases conventuals amb les corresponents esglésies; però si tenim en compte les onze que es van suprimir durant aquest mateix període (tres en el segle XVI, dues en el segle XVII i sis en el segle XVIII), el total d'esglésies en acabar l'Edat Moderna era de 62 cases i esglésies,²⁶ gairebé totes d'ordes mendicants o clergues regulars, per tant, dedicades totalment a atendre els fidels que volguessin acudir-hi.

Es fa difícil poder donar dades exactes del nombre de religiosos presents a les comunitats barcelonines. Un punt de referència pot ser el nombre d'ordenacions sacerdotals; del període citat abans sobre l'origen dels clergues barcelonins, és a dir, de 1635 a 1717, les xifres globals són: 90 monjos, 494 mendicants i 51 clergues regulars.²⁷

Les confraries

Des de l'esclat de la història de les mentalitats l'estudi de les confraries ha merescut molta més atenció i, a més, de forma pluridisciplinar. Començo amb dues afirmacions que em semblen interessants des de la perspectiva d'aquesta aportació sobre el poder eclesiàstic. Valentí Girbau diu que les confraries «juntament amb l'obra constitueixen un altre dels eixos a través dels quals es materialitza la participació dels laics en la vida parroquial».²⁸ Joaquim M. Puigvert va més enllà en definir-les «com a estructures de solidaritat i devoció voluntàries que possibiliten en molts casos, a diferència de les obreries, la participació femenina, si bé sovint al marge dels càrrecs de responsabilitat».²⁹ Podem dir, doncs, que les confraries eren mixtes quant al poder: el poder legal el tenia l'autoritat eclesiàstica, que donava la seva aprovació tant per a la fundació com per a la validesa dels estatuts, però en la pràctica eren els seus responsables, sota noms diversos –pabordes, administradors–, els que exercien l'autoritat en el dia a dia de l'associació (faig servir aquesta nomenclatura més genèrica –associació– perquè durant els segles de la història moderna s'usaren denominacions diverses).

26. Joan BADA i Genís SAMPER (ed.), *Catalònia Religiosa. Atlas històric dels orígens als nostres dies*, Barcelona, Editorial Claret, 1991. Com a punt de referència cal tenir present que al bisbat de Barcelona al final del segle XV hi havia 121 implantacions d'un total de 436 de tot Catalunya (27,75%), i que en acabar el segle XVIII les xifres eren de 295 a Catalunya, 93 de les quals al bisbat de Barcelona (31,52%).

27. BADA, «L'origen dels clergues barcelonins...», pàg. 212.

28. V. GIRBAU, *Església i societat a la Catalunya central. El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan (1784-1819)*, Barcelona, Facultat de Teologia de la Universitat de Barcelona, 1993, pàg.402.

29. PUIGVERT, *Església, territori i sociabilitat...*, pàg. 170.

El fenomen havia començat ja en el segle XI, principalment en els nuclis urbans; les disposicions de Jaume II (1293) dificultaren les confraries gremials, però no en canvi les que tenien exclusivament finalitats religioses o benèfiques.³⁰ A partir del Concili de Trento les associacions de laics anaren creixent fins al final del segle XVII, per entrar en un cert alentiment degut en bona part a la saturació. Les causes d'aquest creixement són fàcils de determinar: d'una banda, l'expansió de les confraries de la Minerva –dedicada a la devoció de l'eucaristia– i del Roser, que s'anaren establint pràcticament a totes les parròquies; d'altra banda, l'arribada de nous instituts religiosos portadors de les seves pròpies devocions es convertiren en confraries obertes; i finalment el segle XVII portà noves canonitzacions amb valor universal i, per tant, noves devocions que també trobaven en les agrupacions lliures de fidels el seu mitjà de difusió. Un detall ens indica la saturació: al final del segle XVII es feien rifes entre tots els que s'inscrivissin o fossin membres de les confraries. El cens d'Aranda (1771) assenyala l'existència de 190 confraries en el corregiment de Barcelona,³¹ i la postura contrària de Campomanes, que les va suprimir,³² contribuï a una aturada gairebé general, tot i que aleshores sorgí una nova figura no afectada per la prohibició: la Pia Unió. A Barcelona, des del 1785 fins al 1818, se'n van aprovar trenta-set, deu de les quals a la capital diocesana.³³

Per valorar el pes efectiu religiós només cal seguir les pàgines del *Calaix de Sastre* del baró de Maldà.³⁴ Cadascuna d'aquestes associacions tenia els seus actes religiosos: festa patronal moltes vegades amb celebració de la vigília, novenaris, viàtics portats solemnement als confreres, exèquies per cadascun dels difunts, participació a les processons convocades per les autoritats i processó amb motiu de les pròpies festes. La majoria de les celebracions comportaven també una predicació extraordinària i, per tant, l'orientació d'aquesta era una expressió del que he anomenat “poder efectiu”, tot i que, en estudiar la vida cristiana, és a dir, el comportament de la societat barcelonina d'aquell moment, queda clar que una cosa és el poder, fins i tot l'efectiu, i una altra la seva eficàcia real.

Les relacions entre el poder eclesiàstic i el poder civil

Relació amb els monarques

Al començament del període de l'Edat Moderna s'inicià la intervenció dels monarques en la presentació de persones per a les seus episcopals. Convençuts del paper que tenien en la societat religiosa d'aquella etapa, en la qual es va anar

30. A. BACH, «Confraries Medievales», dins *I Congrés d'Història de l'Església catalana des dels orígens fins ara*, Solsona, 1993, vol. I, pàg. 215-231.

31. PUIGVERT, *Església, territori i sociabilitat...*, pàg. 179.

32. A. DOMÍNGUEZ, *Sociedad y Estado en el siglo XVIII español*, Barcelona, Ariel, 1976, pàg. 391.

33. BADA, *L'Església de Barcelona...*, pàg. 272-276. En aquestes pàgines s'indiquen la data d'aprovació i l'advocació de cadascuna d'elles.

34. Un extracte el trobem a *Costums i Tradicions religioses de Barcelona. 'Calaix de Sastre'*, edició a cura de J. M. Martí, Lluís Bonet i Isabel Juncosa, Barcelona, Arxiu Diocesà, Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona i Akribos edicions, 1987.

configurant també la monarquia autoritària que desembocà en l'absolutisme del segle XVII i el despotisme il·lustrat del segle XVIII, els reis volien garantir la fidelitat dels prelats a la persona del rei i a la seva línia d'acció, fos quina fos. Això es notà especialment en l'origen dels bisbes, en aquest cas, del de Barcelona. Tinguem present que ja aleshores l'Església catalana notà una certa doble capitalitat: la seu metropolitana era Tarragona, però la seu del virrei i de les altres institucions polítiques era Barcelona. Així com la primera va tenir una bona colla de bisbes catalans encara en aquest període, a Barcelona no fou així i s'accentuà aquesta selecció discriminatòria a mesura que avançava el temps.

En el segle XVI, dels onze bisbes nomenats per a Barcelona, sis eren fills del Principat, dos d'Aragó i València i un era italià. No hi havia cap bisbe originari de la Corona de Castella. En el segle XVII, aquestes xifres van variar ostensiblement: dels deu bisbes nomenats, sis eren fills del Principat i els quatre restants, de la Corona de Castella; no n'hi havia cap originari de la Corona d'Aragó. En el segle XVIII, el canvi va ser radical: dels tretze bisbes nomenats cap no era fill del Principat, n'hi havia deu de terres de Castella, dos del País Valencià i un d'Aragó. En total, doncs, dels trenta-quatre bisbes nomenats en aquest segle només el 35,29% eren d'origen català. Una de les peces clau que accentuà el resultat en el segle XVIII fou el concordat de l'any 1753 en què es reconeixia al rei d'Espanya la "pacífica possessió" del patronat universal sobre l'Església espanyola i pel qual s'atribuïa al monarca la designació de les persones per als beneficis majors o consistorials.⁵⁵ A partir d'aquell moment, tal com Josep M. Marqués ha descrit amb molt d'encert, el bisbe borbònic «era un gestor qualificat que devia obediència als seus superiors de Madrid, i que havia d'avenir-se amb autoritats civils més pròximes»; a més, el bisbe era un funcionari perifèric, depenent del Supremo Consejo de Castilla, del Real Patronato de la Cámara de Castilla, del capità general i el Real acuerdo, i finalment del governador de la ciutat on tenia la seu episcopal, i la seva missió era informar i executar, però no decidir; fins i tot podia tenir missions estrictament civils com la persecució del contraban, la confecció de censos, l'allistament militar i altres.⁵⁶

Malgrat aquesta dependència en el nomenament, les relacions entre els monarques i els bisbes, en aquest cas el de Barcelona, no sempre eren pacífiques. He triat quatre dels casos més significatius, sobre dos dels quals he escrit en altres moments i que ara resumeixo: en el primer cas, situat en el segle XVI, s'enfrontaren Felip II i Guillem Cassador;⁵⁷ en el segon, del segle XVIII, l'enfrontament fou entre Benet de Sala i Felip V; el tercer cas és el del bisbe Climent, que ha estat ben historiat per Francesc Tort;⁵⁸ i el quart està ja a cavall dels segles XVIII i XIX.

35. J. BADA, «Orígens dels bisbes de les seus catalanes 1500-1982», *Qüestions de Vida Cristiana*, 113 (1982), pàg. 102-110.

36. J. M. MARQUÉS, «Tomás de Lorenzana, bisbe de Girona, un funcionari benefactor», dins Joaquim M. PUIGVERT (ed.), *Bisbes, Il·lustració i Jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*, Vic, Eumo, 2000, pàg. 11-87.

37. BADA, *La situació religiosa...*, pàg. 241-251; J. BADA, «L'Església catalana davant la dinastia borbònica i el decret de Nova Planta (1701-1726)», dins Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al catalanisme*, Vic, Eumo, 2001, pàg. 259-261.

38. BADA, *La situació religiosa...*, pàg. 244-251; BADA, *L'Església catalana...*, pàg. 240-243; F. TORT, *El obispo de Barcelona Josep Climent i Avinent 1706-1781*, Barcelona, Editorial Balmes, 1978, pàg. 341-384.

L'any 1565, el papa Pius V va reinstaurar l'antiga butlla *In coena Domini* amb l'excomunió contra tothom que interferís en la llibertat de l'Església o n'ataqués les immunitats. La reacció de Felip II fou inicialment de calma, però en ser publicada l'any 1568 –es feia cada any el Dijous Sant, d'on venia el nom de la butlla– inclogué alguns casos nous i el rei reaccionà amb una circular adreçada als provincials dels religiosos, amb data 16 de juliol, en què ordenava que comuniquessin als membres dels seus ordes que fessin cas omís de la butlla en l'exercici del ministeri de la confessió. A Barcelona el fet tingué una ràpida derivació que portà a l'enfrontament general dels estaments ciutadans. L'afer començà per l'exempció d'impostos d'un comissari de la Inquisició (1567) i les mesures que van prendre en contra d'ell els diputats del General. Un cop tramitat l'afer davant del virrei i pel fet que els diputats no van acceptar la sentència d'aquest, favorable a la Inquisició, els diputats apel·laren al rei, que ordenà que es donés per acabat el tema. Però els diputats tampoc no acceptaren aquesta disposició (28 de maig de 1569), ja que la consideraven contrària als drets forals. En conseqüència el virrei ordenà la detenció dels diputats juntament amb la dels oïdors a la presó comuna, i el diputat i l'oïdor eclesiàstics foren lliurats a la cúria episcopal. La Ciutat actuà de mitjancera i els empresonats foren alliberats. En canviar els membres de la Generalitat el primer dia d'agost, els nous membres foren empresonats i, com a represàlia, la Generalitat empresonà el secretari del tribunal inquisitorial. El bisbe, Guillem Cassador, doblement preocupat perquè el cas l'afectava com a bisbe i com a canceller, intentà sense èxit la mediació i arribà fins i tot a nomenar un tribunal arbitral. Tant l'empresonament d'eclesiàstics com el de laics, que actuaven en virtut de jurament –acte de la virtut de la religió–, es van considerar incursions en la butlla citada i el bisbe ordenà revocar l'ordre donada contra els diputats i oïdors. El virrei replicà contra el bisbe recordant-li que la cort no havia donat l'*exequatur* a la butlla i que, per tant, aquesta no obligava en els territoris de la Corona, i ocupà les temporalitats del bisbe. Tothom recorregué a Roma, que reafirmà les mesures preses per les autoritats eclesiàstiques, i això motivà que el capítol catedralici que fins aleshores no havia pres partit s'alineés al costat del bisbe, els diputats i els consellers, mentre que l'ambaixador del rei a Roma intentava inclinar el papa a favor del rei. En acostar-se els hugonots a Perpinyà, el rei donà ordre d'alliberar els presos i d'acabar el litigi (31 de març de 1570), però la Inquisició en retardà encara fins al 6 de juny l'alliberament real. La por de la presència francesa havia posat punt final a la controvèrsia.

El segon cas tingué lloc amb motiu de la Guerra de Successió a la Corona d'Espanya. El 28 de setembre de 1701, el bisbe de Barcelona, Benet de Sala,⁵⁹ acompanyat dels canonges, havia rebut el nou rei, Felip V; «a trenta passes de la carnisseria de Sans» li havia adreçat unes paraules de salutació i benvinguda i, després, l'havia acompanyat fins a la catedral perquè prengué possessió de la canongia que els monarques tenien a la seu barcelonina; posteriorment el bisbe intervingué en tres celebracions litúrgiques en què prengué part el rei borbònic.

59. E. C. GIRBAL, *Biografía del cardenal gerundense fray Benito de Sala y de Caramany*, Barcelona, 1885; A. ALBAREDA, «Contribució a la biografia del cardenal dom Benet de Sala OSB, abat de Montserrat», dins *Analecta montserratensia*, 1925, vol. VI, pàg. 72-224.

Aquesta bona relació canvià a partir del 26 de juny de 1702, en què es féu pública la declaració de guerra, i encara més quan, el 15 d'octubre de 1704, entrà a la ciutat el rei –arxiduc– Carles III. El 8 de març de 1705 Benet de Sala va ser convocat a Madrid per Felip V, i al principi de juliol de 1706 va viure l'ocupació d'aquesta ciutat per part de les tropes de Carles III. En recuperar la ciutat Felip V ordenà l'arrest i l'expulsió dels eclesiàstics que s'havien significat durant aquesta presència de Carles; entre els afectats per l'ordre hi figurava el bisbe de Barcelona. Expulsat del regne, arribà a Avinyó –la ciutat francesa sota autoritat papal– a la primeria de març de 1707, i hi residí fins que, en el consistori del 30 de gener de 1713, fou proclamat cardenal.⁴⁰ Rebé les insígnies del cardenat a Barcelona el 3 de juny de l'any 1713. Carles III li va manar immediatament que es traslladés a Roma per actuar com a “cardenal de la Corona”, i va morir en aquesta ciutat el dia 2 de juliol de 1715. Felip V, acudint fins i tot a Lluís XIV, havia intentat aconseguir que els cardenals, almenys els francesos, no el consideressin cardenal, cosa que motivà una dura rèplica del papa. Tres bisbes catalans més –Manuel de Senjust, de Vic; Francesc Dorda, de Solsona; i Isidre Bertran, de Tarragona– es veieren afectats per aquesta mala relació, però em limito, d'acord amb el tema d'estudi que ens ocupa, als bisbes de Barcelona.

El bisbe Climent fou el tercer bisbe afectat per aquesta mala relació entre els monarques i el bisbe de Barcelona; millor dit, per la voluntat dels monarques borbònics de mantenir la seva superioritat sobre els bisbes, o dit d'una altra manera, per la subjecció de la potestat religiosa a la potestat civil. Cap al final del seu pontificat, Climent, home molt independent, prengué una sèrie de decisions que molestaren les autoritats municipals; però les dificultats més serioses sorgiren arran de la publicació de la Reial cèdula de Carles III, de 3 de novembre de 1770, que establia el servei militar obligatori. El 4 de maig de 1773, esgotats tots els recursos presentats per les autoritats barcelonines, calia dur a terme el reclutament, i es produïren forts incidents, com per exemple l'ocupació de la catedral i el toc a sometent de la seva campana grossa. El bisbe acudí a la catedral per calmar els ànims i, en acabar el sermó, visità el capità general per intentar fer de mediador i evitar possibles represàlies. Traslladada la qüestió a Madrid, Climent no dubtà d'escriure a Ventura Figuerola defensant la seva actuació de mediador i el rei decretà l'obertura d'un expedient contra el bisbe. El govern va decidir canviar totes les autoritats, entre les quals, aprofitant el concordat de 1753, hi havia el mateix bisbe. L'oferta reial va ser el trasllat a Màlaga, diòcesi amb rendes molt més altes que les de Barcelona, però Climent, episcopalista convençut i, per tant, poc propens a acceptar canvis de bisbat, com era costum de l'Església primitiva, decidí presentar la renúncia tant al bisbat de Màlaga com al de Barcelona. Les pressions de la monarquia davant d'un cas que era bastant insòlit en aquells moments retardaren la decisió, que esdevingué oficial els dies 22 i 24 de maig de 1775 i efectiva en el moment en què fou nomenat el seu successor, Gabino Valla-dares, el 7 de novembre del mateix any. Josep Climent es traslladà a la seva ciutat natal, Castelló. Callahan entronca aquesta dimissió forçada amb el tema de la castellanització de l'episcopat quan escriu que «la administración central actuó

40. A petició de Carles III –8 d'abril de 1710– el papa Climent XI l'havia nomenat cardenal *in pectore* en el consistori del 18 de maig de 1712.

con igual firmeza contra uno de los reformadores más importantes de finales del siglo XVIII, José Climent, obispo de Barcelona. La importante hoja de servicios de Climent a la cabeza de su diócesis no le salvó de la cólera de Madrid cuando cayó bajo la sospecha, un tanto injustificada, de apoyar aspiraciones separatistas en Cataluña». ⁴¹

Com a cas ben diferent i de subjecció al poder reial podem citar, ja al final de l'etapa, el comportament tant del bisbe Azara com del bisbe Díaz de Valdés vers els sacerdots francesos exiliats i refugiats a la ciutat i a la diòcesi. En firmar-se la Pau de Basilea, el 22 de gener de 1795, tot francès, també els preveres, era vist com un potencial enemic i subjecte a l'ordre d'internament a l'interior de la Península. El bisbe Eustaqui d'Azara, per urgir aquest internament, els va prohibir que celebressin l'eucaristia, amb l'almoïna de la qual molts d'ells malvivien a la ciutat; fins i tot els capellans malalts van ser urgits a acceptar l'internament. Quan esclatà la guerra contra Anglaterra, el nou bisbe, Pedro Díaz de Valdés, va fer públic un enardiment pastoral exhortant a saber estar a l'altura de les circumstàncies que exigeix tota guerra i, després d'establir pregàries especials per la victòria de les armes espanyoles, concedí una indulgència a tots aquells que diguessin amb devoció cristiana «viva la Religión, viva el Rey, viva nuestro Gobierno»; ell mateix justificava la seva actitud en una carta adreçada a un seu corresponent: «no hago más que cumplir con una de las obligaciones del fiel vasallo del rey». ⁴²

De fet els bisbes de Barcelona de la segona meitat del segle XVIII contribuïren eficaçment en molts aspectes a la tendència reformista de la monarquia. En cito només dos: F. Tort ha estudiat la creació de les escoles per a infants, per part del bisbe Climent, ubicades en els convents de mendicants de la ciutat; ⁴³ i Pau Siches, a les portes del segle XIX, perquè els pares, a qui urgí amb consciència, no tinguessin excusa per no portar els fills a escola, establí un sistema de beques que beneficià fins a 1.200 infants de les tretze escoles conventuals existents. ⁴⁴ Una mica més curiosa és una pastoral de Díaz de Valdés que exhortava les mares barcelonines a donar aigua als seus fills amb biberó; ell mateix volgué dissenyar-ne un model, el dibuix del qual es troba entre els seus papers a la Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona.

Relació amb les institucions del poder polític ciutadà: municipi

El bisbe de Barcelona era protector de l'Hospital de la Santa Creu i canceller de l'Estudi General de la ciutat. En totes dues competències l'interlocutor era el municipi. La relació sembla que fou sempre força cordial i, fins i tot, el bisbe Guillem Cassador, quan es va veure sense disponibilitats econòmiques per crear i dotar el seminari d'acord amb la normativa tridentina, optà per enfortir els estudis bíblics a l'Estudi i afavorir els estudiants que es preparaven per al sagrament de l'ordre.

41. W. J. CALLAHAN, *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*, Madrid, Nerea, 1989, pàg. 13.

42. BADA, *L'Església de Barcelona...*, pàg.162-169.

43. TORT, *El obispo de Barcelona...*, pàg. 79-88.

44. BADA, *L'Església de Barcelona...*, pàg. 152-154.

Com deia fa uns moments, si resseguim les pàgines de les *Rúbriques de Bruniquer* o les del *Dietari*, es fa ben palesa la relació dels dos poders –el civil sota l'aspecte de municipal i el religiós o eclesiàstic– en l'organització d'una multiplicitat d'actes religiosos que afectaven la vida dels ciutadans de Barcelona, que mentre no es demostrés el contrari eren tots membres de l'Església catòlica.

El mecanisme de funcionament per determinar les pregàries públiques en les diverses modalitats –processons, visites a esglésies determinades, pregària sense interrupció, pelegrinatges en nom de la ciutat, funerals, etc.– era gairebé sempre el mateix: amb una proposta determinada segons la gravetat de la situació, el Consell de Cent s'adreçava al Capítol, el qual en sessió capitular –les actes n'estan ben plenes– discutia la proposta en les seves diverses modalitats i formes rituals que podia tenir i feia una proposta a l'ordinari eclesiàstic (faig servir aquesta expressió tècnica perquè aquest mecanisme funcionava també en casos de vacant episcopal), de qui calia obtenir l'aprovació; un cop aprovada la proposta, el Capítol la comunicava al Consell i les dues autoritats la feien pública, de manera que els ciutadans ja podien prendre-hi part perquè l'autoritat municipal facilitava la “logística” urbana necessària.

L'expressió pública més emblemàtica d'aquesta col·laboració era sens dubte la processó del dia del Corpus Christi, organitzada per les dues institucions. La descripció detallada es troba a l'obra de Pere Joan Comes⁴⁵ i una mostra visual, al Museu d'Història de la Ciutat. Hi prenien part activa unes cinc-centes persones.

Però les coses no foren sempre tan senzilles, perquè els criteris d'una i altra autoritat no sempre eren coincidents. A mitjan segle XVI, el calendari festiu era molt carregat: 103 dies festius amb obligació d'oïr misses i abstenir-se de treballar. En un món en què el jornal diari era l'única forma de viure, el costum de traslladar les festes litúrgiques quan s'esqueien en el temps quaresmal, cosa freqüent almenys en alguns casos com ara l'Anunciació (25 de març), comportava molts problemes per a la gent treballadora de la ciutat.⁴⁶ El bisbe Jaume Cassador, en una d'aquelles ocasions, es negà a traslladar la prohibició de treball i el Consell de Cent es va posar en contra seu, però l'actitud ferma del prelat –iniciador de la reforma a Barcelona i nomenat bisbe gràcies a la intervenció d'Ignasi de Loiola–, que no dubtà a amenaçar el Consell d'excomunió, s'imposà.

La intervenció de la ciutat bloquejà els primers intents de reforma de les monges abans del Concili de Trento i, després, l'aplicació de la reforma decretada per aquest. La raó legal era l'autoatribució que el Consell de Cent es feia del patronat sobre els monestirs femenins, dels quals no se'n troba cap rastre en la documentació. La causa real no era altra que la pràctica que havia anat introduint la burgesia barcelonina de ‘col·locar’ en els monestirs les filles menys agraciades o que no trobaven marit adient. Ignasi de Loiola, que intentà impulsar aquesta reforma, estigué a punt de deixar-hi la pell; a la sortida del monestir dels Àngels

45. *Libre de algunes coses asanyadas succehides en Barcelona y en altres parts, format per Pere Johan Comes en 1583 y recondit en lo Arxiu del Excelentíssim Ajuntament*, Barcelona, 1878, pàg. 202-206 (editat per J. Puiggarí).

46. Conscients de la situació, els pares del Concili Provincial de 1564-1566 reduïren en 14 els dies en què no es podia treballar i, al llarg de l'Edat Moderna, per iniciativa conciliar s'anà estenent el costum d'anar a missa obligatòriament, però després es podia treballar.

Vells, prop del portal de Sant Daniel, un esclau que l'esperava el va bastonejar fins a deixar-lo gairebé mort (1524).⁴⁷

En canvi trobem altres disposicions del Consell de Cent, emeses en el segle XVI, en suport de la reforma, com ara la de patrocinar unes conferències de moral adreçades al clergat barceloní. Un clergat millor ajudaria a tenir una ciutat millor; si més no, aquest era el criteri en un moment en què tot formava un únic conjunt.

Conclusions

Em sembla que, en primer lloc, quan es parla de poder eclesiàstic cal tenir present que no hi havia un poder únic. Era un poder compartit i, fins i tot, de vegades enfrontat.

En segon lloc, crec que es pot afirmar que en el període de l'Edat Moderna es va capgirar el "poder legal", amb conseqüències sobre el "poder efectiu", fet que va enfortir el poder civil sobre el poder religiós, i que en acabar el període fou la monarquia borbònica, nascuda en el gal·licanisme més pur, la que controlà el poder religiós, que –cal dir-ho– es mostrà prou obsequiós, com moltes altres institucions que també veieren esmussades les seves competències.

També crec que és de justícia evitar les afirmacions grandiloqüents que moltes vegades són d'un simplisme astorador. Quan parlem d'aquests grans temes hem de recuperar la matisació permanent.

En quart lloc, penso que sobretot en el camp de la vida religiosa cal anar molt alerta a no confondre la legislació, expressió del poder intern dintre de l'Església, amb el seu compliment. En tot cas, aquest s'ha de resseguir a través d'una altra documentació.

En cinquè lloc, també voldria dir que no es poden extrapolar situacions. El que jo he afirmat en aquesta comunicació val per a Barcelona, en alguns aspectes pot valer per a altres ciutats del Principat, i en pocs casos per a les zones rurals; per tant, cal anar molt alerta a no convertir en paràmetres urbans o totalitzadors estudis fets sobre zones molt concretes del país.

En sisè i darrer lloc, potser algú ha trobat a faltar la relació amb la Generalitat i amb el virrei. La primera absència ve motivada perquè la seva jurisdicció s'estenia sobre tot Catalunya, però sí que voldria dir que el fet que el president i un dels dos oïdors fossin sempre eclesiàstics no donava "poder eclesiàstic" a aquesta institució; es tractava d'un poder civil exercit per persones eclesiàstiques i prou. En el segon cas, el virrei, com en el segle XVIII el capità general, no tenia independència en la relació amb el "poder eclesiàstic" i la seva actitud era sempre determinada per les decisions del monarca. Alguna excepció encara era possible amb els Àustria, com per exemple el comportament de Francesc de Borja en l'ajut ofert per a la reforma de les religioses del Principat, tot i que malgrat el seu suport tampoc no va reeixir.

47. BADA, *La situació religiosa...*, pàg. 122-123, on es recull el text publicat a *Monumenta Historica Societatis Iesu i Epistulae et Instructiones*, Madrid, 1903, vol. II, pàg. 90-91, que es troba també a J. CREIXELL, Barcelona, Eugenio Subirana, 1922, pàg. 263-266.